

دانشگاه تهران

پردیس قم

دانشکده حقوق

بررسی مبانی نظام حزبی در فقه سیاسی شیعه

نگارش: زینب آسوده سرشوری

استاد راهنما: جناب آقای دکتر عبدالرضا علیزاده

استاد مشاور: جناب آقای دکتر حسین رحمت الهی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته حقوق عمومی

۱۳۹۱

بسم الله الرحمن الرحيم

تقدیم به امام زمانم

امام مهدی (عج)

ما را بجز تو در همه عالم عزیز نیست

کر رد کنی بضاعت فرجاة و قبول

تقدیر و تشکر

در اینجا جا دارد از تمام کسانی که مرا در نوشتن این پایان نامه یاری کردند تقدیر و تشکر نمایم. از آقایان دکتر عبدالرضا علیزاده و دکتر حسین رحمت الهی که به ترتیب راهنمایی و مشاوره این پایان نامه را برعهده گرفتند و از تمام اساتیدی که در دوران تحصیل از آنها بهره گرفته ام و همچنین از خانواده عزیزم که با صبر و حوصله مرا در دوران تحصیل یاری کردند تشکر می نمایم و برای آنها آرزوی موفقیت و سلامتی می نمایم.

چکیده

حزب به مفهوم نوین دستاورد تجربه سیاسی جوامع غربی و از ملزومات مدرنیته است و احزاب سیاسی در جوامع حاضر حلقه رابط مردم و حاکمیت سیاسی هستند. در کشور ما این پدیده با انقلاب مشروطه وارد زندگی سیاسی مردم شد و از همان ابتدا این سوال مطرح بود که آیا می توان نسبتی میان این پدیده و مبانی دینی یافت؟ به عبارتی با توجه به اینکه در کشور ما فقه شیعه حاکم است دیدگاه فقه شیعه نسبت به این پدیده چیست؟ در پاسخ به این سوال دو دیدگاه وجود دارد: یک دیدگاه، تدوین مبنای فقهی برای حزب سیاسی را غیرممکن می داند و مخالف وجود احزاب سیاسی در جامعه اسلامی است. دیدگاه دیگر تدوین مبنای فقهی تحزب را ممکن دانسته که از لحاظ چگونگی استنباط خود به چهار دسته تقسیم می شود: بعضی با استناد به وجود واژه هایی همچون « حزب »، « فئه » و « فرقه » در قرآن و احادیث در صدد تبیین و استنباط مبنای فقهی آزادی احزاب بر آمده، بعضی با تبیین مقتضیات نظری و بسترهای پیدایش احزاب در فرهنگ دینی، وجود مبنای فقهی برای حزب را نتیجه گرفته اند. بعضی با توجه به کارکردهای مثبت احزاب سیاسی، ضرورت حزب را در جامعه اسلامی بیان می کنند و بعضی مبنای فقهی حزب را در مفاهیم کلی مانند اصالة الاباحه، اصل عدم تکلیف، امر به معروف و نهی از منکر و ... جستجو می کنند زیرا از هر راهی که بتوان این مفاهیم را محقق کرد و منع شرعی نداشته باشد، مطلوب خواهد بود. این دیدگاه براساس این استدلال ها، وجود احزاب سیاسی را در جامعه دینی ممکن و حتی ضروری دانسته است. در نتیجه در خصوص وجود احزاب سیاسی در جامعه اسلامی باید بگوییم که حزب پدیده ای نوین است و باید آن را از طریق لوازم و کارکردها و آثاری که بر جامعه دارد، بررسی کرده و نظر دین را نسبت به آن ها بدست آوریم تا حکم این پدیده مشخص شود.

واژگان کلیدی: حزب سیاسی، فقه شیعه، دموکراسی، آزادی

مقدمه	۱
فصل یکم - کلیات (مباحث نظری احزاب سیاسی)	۷
مبحث یکم - بررسی مفهوم حزب	۷
گفتار یکم - تعریف حزب	۷
بند یکم - تعریف لغوی حزب	۸
بند دوم - تعریف اصطلاحی حزب	۹
بند سوم - ارزیابی تعاریف و ارائه تعریف مورد نظر	۱۳
گفتار دوم - شاخصه های حزب	۱۴
گفتار سوم - تفاوت حزب با سایر گروه های سیاسی	۱۷
بند یکم - تفاوت حزب با گروه ذی نفوذ	۱۷
بند دوم - تفاوت حزب با جناح	۱۸
بند سوم - تفاوت حزب با فئه و فرقه	۱۹
مبحث دوم - خاستگاه احزاب	۲۰
گفتار یکم - رویکرد نهادی (نظم)	۲۱
گفتار دوم - رویکرد بحران (تضاد)	۲۲
گفتار سوم - رویکرد نوسازی و توسعه سیاسی	۲۳
مبحث سوم - کارویژه های احزاب سیاسی از منظر حقوق عمومی	۲۳
گفتار یکم - کارویژه های احزاب سیاسی	۲۴
بند یکم - سازمان دادن به انتخابات و انتخاب افراد اصلح	۲۴
بند دوم - تجمع منافع و انعکاس آنها	۲۵
بند سوم - آموزش و جامعه پذیری سیاسی	۲۶
بند چهارم - نظارت و انتقاد و کنترل قدرت سیاسی حاکم	۲۷
بند پنجم - شفاف سازی عرصه رقابت سیاسی	۲۸
بند ششم - ایجاد انسجام و اتحاد ملی	۲۹

گفتار دوم - آثار منفی احزاب سیاسی ۳۰

بند یکم - ایجاد تفرقه و تنازع و خدشه به وحدت ملی ۳۰

بند دوم - سلب یا تحدید آزادی و اراده واقعی افراد ۳۱

بند سوم - سیاسی شدن مسائل غیر سیاسی ۳۱

بند چهارم - تمرکز گرایی ۳۱

بند پنجم - تعارض احزاب با مردم سالاری ۳۲

بند ششم - تعصب حزبی ۳۲

گفتار سوم - ارزیابی کارویژه های احزاب سیاسی ۳۲

مبحث چهارم - مقایسه حزب با چند مفهوم سیاسی مرتبط ۳۳

گفتار یکم - مشارکت سیاسی ، احزاب و انتخابات ۳۳

بند یکم - مشارکت سیاسی و احزاب ۳۳

الف - تعریف مشارکت سیاسی ۳۳

ب - مشارکت سیاسی در اسلام ۳۴

ج - مشارکت سیاسی و احزاب ۳۷

بند دوم - انتخابات و احزاب ۳۸

بند سوم - مشارکت سیاسی ، احزاب و انتخابات ۴۱

گفتار دوم - احزاب و مردم سالاری (دموکراسی) ۴۳

گفتار سوم - احزاب و توسعه سیاسی ۴۷

بند یکم - مفهوم توسعه سیاسی ۴۷

بند دوم - احزاب و توسعه سیاسی ۴۹

فصل دوم: بررسی مبانی فقهی و کلامی تحزب در تفکر شیعه ۵۲

مبحث یکم- بررسی مفاهیم و پیش فرض های اساسی حزب در فقه شیعه ۵۳

گفتار یکم- دموکراسی ۵۳

بند یکم- مبانی و اصول دموکراسی ۵۴

بند دوم - اشکالات و معایب دموکراسی..... ۵۶

بند سوم - اسلام و دموکراسی..... ۵۷

گفتار دوم - آزادی سیاسی..... ۵۹

بند یکم - انواع آزادی..... ۶۰

بند دوم - مفهوم آزادی سیاسی..... ۶۲

بند سوم - اسلام و آزادی سیاسی..... ۶۳

گفتار سوم - جامعه مدنی..... ۶۴

بند یکم - مفهوم جامعه مدنی..... ۶۴

بند دوم - ویژگی های جامعه مدنی..... ۶۵

بند سوم - اسلام و جامعه مدنی..... ۶۶

مبحث دوم - چارچوب مطالعه مبانی دینی احزاب سیاسی..... ۶۷

گفتار یکم - نوین بودن پدیده حزب..... ۶۸

گفتار دوم - پدیده های نوین و دو نگرش فقهی..... ۶۹

بند یکم - اصالة النص..... ۶۹

بند دوم - اصالة الاباحه..... ۷۰

مبحث سوم - مبانی کلامی احزاب سیاسی..... ۷۱

گفتار یکم - عدل..... ۷۳

گفتار دوم - امامت..... ۷۴

گفتار سوم - حسن و قبح عقلی..... ۷۶

مبحث چهارم - مبانی فقهی احزاب سیاسی و طرح دیدگاه ها..... ۷۷

گفتار یکم - دیدگاه امتناع نسبت به پذیرش حزب از سوی دین..... ۷۸

بند یکم - سنت گرایان و اصول گرایان دینی..... ۷۸

بند دوم - نواندیشان مسلمان..... ۷۸

بند سوم - قائلین به خاستگاه سکولار و غیر دینی احزاب..... ۸۱

گفتار دوم - دیدگاه موافقین پذیرش حزب از سوی دین..... ۸۲

بند یکم - استناد به وجود واژه « حزب » در قرآن کریم و تأکید بر آن..... ۸۲

بند دوم - استناد به مبانی نظری..... ۸۷

الف - تکثرگرایی..... ۸۷

ب - مشارکت سیاسی..... ۸۹

ج - رقابت سیاسی..... ۸۹

د - انتخابات و حق رأی..... ۸۹

بند سوم - استناد به کارکردها..... ۹۰

الف - انتخاب اصلح..... ۹۲

ب - سازمان‌دهی نیروها..... ۹۲

ج - آموزش و پرورش و تعمیق بینش سیاسی جامعه..... ۹۲

د - مسئولیت‌پذیری افراد..... ۹۳

بند چهارم - استناد به اصول و مفاهیم فقهی..... ۹۴

الف - اصالة الاباحه..... ۹۴

ب - اصل عدم تکلیف..... ۹۵

ج - ملازمه عقل و شرع..... ۹۶

د - امور حسبيه..... ۹۹

ه - امر به معروف و نهی از منکر..... ۱۰۰

و - شورا..... ۱۰۳

ز - النصيحة لائمة المسلمين..... ۱۰۵

ک - مقدمه واجب..... ۱۰۸

گفتار سوم - ارزیابی دیدگاه‌ها و ارائه دیدگاه مورد نظر..... ۱۱۰

جمع بندی و نتایج تحقیق..... ۱۱۳

منابع..... ۱۲۰

مقدمه

حقوق عمومی گرایشی از علم حقوق است که به بررسی رابطه مردم و حکومت می پردازد . حلقه رابط حکومت و مردم در جوامع مدرن احزاب سیاسی هستند که در تامین حقوق عمومی و مصالح شهروندان نقش موثری دارند .

احزاب سیاسی به عنوان کارآمدترین عنصر تحقق عینی توسعه سیاسی در قالب مشارکت سیاسی توده ها و رقابت نیروها در امور مدیریتی ، سیاسی و اجتماعی از مهمترین ابزارهای دموکراسی و حضور مردم برای مشارکت ، تصمیم سازی و تصمیم گیری و دخالت در سرنوشت خویش می باشند . به گونه ای که تحقق مردم سالاری و جامعه مدنی بدون وجود احزاب سیاسی برخاسته از دل مردم ناممکن به نظر می رسد .

از یک طرف مشارکت مردم در سرنوشت خویش به معنای دخالت و نظارت همه مردم و شهروندان در امور سیاسی ، اجتماعی و اقتصادی است. از طرف دیگر، به خاطر تخصصی بودن خیلی از امور و تنوع و گستردگی آنها و عدم امکان حضور مستقیم مردم در تمام امور جامعه ، تاسیس نهادهای مدنی و سیاسی که به نمایندگی از مردم این امور را عهده دار شوند ، ضروری به نظر می رسد .

احزاب سیاسی به عنوان یکی از شیوه های مدیریت سیاسی ، محصول تجربیات زندگی سیاسی قرون اخیر و عصر دموکراسی و از مهمترین شکل های سیاسی سازمان دهی شده و ابزاری برای دخالت مردم در تعیین سرنوشت خویش محسوب گردیده و وظیفه نمایندگی را به خوبی انجام می دهند و حد واسط بین مردم و حکومت قرار می گیرند .

بیان مسئله

در ایران و سرزمین های اسلامی دیگر از دیرباز شکل های فرهنگی ، سیاسی و اجتماعی و نهادهای مدنی شبیه به حزب وجود داشته اند اما حزب به مفهوم کنونی کاملاً جدید بوده و متأثر از فلسفه سیاسی نوین و نظام های سیاسی غربی است . در بیشتر نظام های سیاسی خصوصاً حکومت های دموکراتیک ، حزب دارای نقش و تاثیر اساسی در تصمیم سازی ها ، مدیریت جامعه و به صحنه آوردن مردم دارد تا جایی که وجود احزاب را پیش شرط اولیه تحقق دموکراسی دانسته اند .

در این راستا یکی از مباحث مهم و فراگیر کشور های دموکراتیک بحث احزاب بوده که مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته و هرکس از زاویه و بعد خاصی مساله حزب و تحزب را مطرح و بررسی نموده است. در کشور ما نیز مانند بسیاری از کشورهای اسلامی با رشد دموکراسی و لوازم خاص آن این پدیده وارد زندگی مردم شد . مشروعیت این پدیده از همان آغاز ورود تاکنون در جوامع اسلامی با سوالات جدی همراه بوده است. از جمله اینکه آیا می توان نسبتی میان دین و این پدیده نوین یافت ؟ به عبارتی آیا می توان در فقه شیعه مبنایی برای پذیرش این پدیده سیاسی یافت ؟ دیدگاه فقه شیعه نسبت به حزب چیست ؟

در این راستا در این پژوهش در جستجوی یافتن مبنای فقهی برای این نهاد سیاسی هستیم . به عبارت دیگر، با اعتقاد به خاتمیت و جامعیت دین اسلام قصد داریم این پدیده را از منظر فقه سیاسی شیعه بررسی کنیم و دیدگاه فقه شیعه را نسبت به آن بدست آوریم .

اهمیت و ضرورت تحقیق

در جهان امروز مهم ترین شکل های فراگیر مردمی، احزاب سیاسی هستند . حزب یک تجمع سیاسی سازمان یافته با اصول ، عقاید و مرام و مسلک واحد است . حزب ابزار استقرار حکومت مردم بر مردم ، بهترین وسیله پاسداری از امنیت ملی و نقطه غلیان سیاست ورزی و رقابت قانونمند شهروندان برای در دست گرفتن مدیریت کلان جامعه است .

اهمیت احزاب و نقش آنها در توسعه سیاسی جامعه نیازمند تاکید و تکرار نیست و به منظور رسیدن به اهداف بلندمدت و پایدار سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی چاره ای جز تشکل و تحزب نیست.

از زمان مشروطیت تا امروز، ملت ما تجربه های متفاوتی همچون کودتای اسفند ۱۲۹۹، اشغال ایران به دست متفقین در سال ۱۳۲۰، جنبش ملی کردن صنعت نفت از ۱۳۳۰ تا ۱۳۳۲ و انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ را پشت سر گذاشته است. در پی این تجربه های گرانقدر می توان گفت که در حال حاضر مشارکت سیاسی شهروندان به طور منظم و فعال و مستمر، جز از طریق داشتن احزاب سیاسی قوی و سراسری میسر نیست. حزب بهترین نهادی است که مسائل مهم سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، امنیتی و فرهنگی را مورد بحث و کندوکاو قرار می دهد و نتایج آن بررسی ها را به حکومت منتقل می سازد.

با کمال تأسف در ایران از آغاز مشروطیت تا سقوط محمدرضا شاه و از انقلاب اسلامی تا امروز، تجربه حزبی موفق نداشته ایم.

شاید یکی از علل نهادینه نشدن احزاب در کشور ما، بدینی جامعه دینی ما نسبت به این پدیده است که به دلیل تبیین نشدن مبانی دینی آن از سوی فقها ایجاد شده است. به عبارتی در کشور ما نظام جمهوری اسلامی حاکم است و تشکیل احزاب سیاسی برای مشارکت سیاسی مردم و تحقق جمهوریت نظام لازم به نظر می رسد و از سوی دیگر بر طبق اصل چهار قانون اساسی کلیه قوانین و مقررات کشور باید مطابق با قوانین اسلام باشد و از هر نهادی نمی توان برای اداره جامعه اسلامی استفاده کرد. بنابراین بحث از مبانی فقهی احزاب سیاسی گریز ناپذیر بلکه ضروری به نظر می رسد.

پیشینه تحقیق

در رشته علوم سیاسی مباحث فراوانی درباره موضوع احزاب سیاسی انجام شده است و کتب و مقالات و پایان نامه های بسیاری درباره این موضوع نگاشته اند. اما درباره دیدگاه فقه شیعه نسبت به این پدیده مطالعات اندکی انجام شده است. در این زمینه در کتاب «مبانی تحزب در اندیشه سیاسی اسلام» از عبدالقیوم سجادی و کتاب «الفقه السیاسه فی الاسلام» نوشته سید محمد شیرازی می توان مباحثی را به صورت پراکنده یافت. دو مقاله نیز در این زمینه نوشته شده که عبارتند از «مبانی فقهی و کلامی

حزب در مذهب شیعه « نوشته داوود فیرحی و « تحزب و مبانی آن در فقه سیاسی شیعه » نوشته قاسم علی صداقت که تا حد امکان از این منابع بهره برده ایم .

سوال اصلی

در فقه سیاسی شیعه حزب را بر چه مبنایی می توان پذیرفت ؟

سوالات فرعی

- ۱- حزب در اندیشه های غربی دارای چه مفهوم و کارویژه هایی است ؟
- ۲- دیدگاه فقه شیعه نسبت به پیش فرض های حزب مثل حکومت دموکراسی ، آزادی سیاسی و جامعه مدنی چیست ؟
- ۳- دیدگاه مخالفان و موافقان تشکیل حزب سیاسی در جامعه اسلامی چیست ؟

فرضیه تحقیق

حزب سیاسی برمبنای اصولی مانند اصله الاباحه ، اصل عدم تکلیف ، امر به معروف ونهی از منکر و شوری والنصیحه لائمه المسلمین و ... در فقه شیعه پذیرفته شده است .

روش تحقیق

در این پژوهش از منابع مختلف کتابخانه ای استفاده شده است که با مراجعه به کتابخانه های متعدد از جمله کتابخانه آستان قدس رضوی و کتابخانه آیت الله بروجردی و کتابخانه مرکزی پردیس قم صورت گرفته است. البته رجوع به منابع الکترونیکی و اینترنت نیز در این پژوهش موثر بوده است . بنابراین گردآوری اطلاعات با استفاده از روش فیش برداری بوده است و از روش توصیفی – تحلیلی برای تجزیه و تحلیل اطلاعات استفاده شده است .

سازمان دهی تحقیق

این تحقیق برای بررسی مبانی فقهی تحزب و به منظور دست یافتن به پاسخ پرسش های طراحی شده از دو فصل تشکیل شده است. بدین صورت که در فصل اول کلیاتی درباره موضوع احزاب سیاسی بیان شده است. در این فصل ابتدا تعاریف مختلفی از حزب ارائه شده و با توجه به این تعاریف مفهوم حزب سیاسی تبیین شده است. در ادامه برای فهم بهتر موضوع زمینه های پیدایش و به عبارتی خاستگاه احزاب سیاسی بیان شده است. در مبحث بعدی کارکردهای مثبت و منفی احزاب سیاسی مطرح شده و در آخر مفاهیمی که به شناخت بهتر حزب کمک می کند، بیان کرده ایم.

در فصل دوم مبانی فقهی احزاب سیاسی بررسی شده است. در این فصل برای بررسی حزب در فقه شیعه ابتدا مفاهیم و پیش فرض های اساسی آن را در فقه شیعه بررسی کردیم. سپس نکاتی را برای ورود به بحث مبانی دینی احزاب سیاسی مطرح کرده ایم. در مبحث بعد به مبانی کلامی احزاب سیاسی پرداخته (با این توجیه که همواره دیدگاه های فقیهان بر مبانی کلامی تکیه داشته است) و در آخر دیدگاه های مختلفی را که درباره مبانی فقهی احزاب سیاسی مطرح شده، بیان کرده ایم.

فصل اول

کلیات (مباحث نظری احزاب سیاسی)

فصل یکم - کلیات (مباحث نظری احزاب سیاسی)

حزب یکی از ابزارها و سازوکارهای اصلی مشارکت سیاسی مردم و به عنوان مهمترین نهاد سیاسی در سیاست و حکومت دموکراتیک محسوب می شود تا جایی که هانتینگون^۱ زندگی سیاسی جوامع غربی را در وجود احزاب خلاصه می کند :

« هر کشوری که بخواهد در راه توسعه و پیشرفت گام بردارد ، ناگزیر از پذیرش احزاب خواهد بود.»^۲

با توجه به اینکه لازمه ی ورود به هر موضوعی ، آگاهی از مباحث مقدماتی آن و همچنین تبیین مفاهیم و مشخصات آن موضوع می باشد ، در این فصل به عنوان کلیات به بررسی مفهوم حزب ، خاستگاه احزاب ، کارویژه های آن و مفاهیم مرتبط با حزب می پردازیم .

مبحث یکم - بررسی مفهوم حزب

در این مبحث برای درک مفهوم حزب ضمن ارائه تعریف لغوی و اصطلاحی حزب از منظر چندین اندیشمند ، ویژگی ها و شاخصه های حزب را مطرح می کنیم و سپس تفاوت حزب را با سایر گروه ها بیان می نماییم .

گفتار یکم - تعریف حزب

در تعریف واژه های علوم اجتماعی مانند دیگر رشته های علوم انسانی مشکلاتی وجود دارد و ارائه تعریف کامل و مناسب ، کار ساده ای نیست . تعریف واژه حزب نیز به دلایل زیر دشوار می نماید :

۱- در طی زمان این مفهوم تغییر کرده و در یک زمان و مکان هم بعضاً چندین مفهوم از آن وجود داشته است .

۲- تنوع و تعداد زیاد احزاب و گوناگونی آنها از دشواری های دیگر تعریف مناسب از حزب است .

1 - Samuel Huntington .

۲ - نقیب زاده ، احمد ، « عملکرد و نقش احزاب سیاسی در جوامع امروز » ، اطلاعات سیاسی - اقتصادی ، شماره ۸ ، ۱۳۶۸ ، ص ۱۱ .

۳- مشکل دیگر اختلاف دانشمندان بر سر وجه تسمیه احزاب غیر دمکرات به حزب سیاسی است . زیرا دانشمندان بسیاری حزب سیاسی را فقط به گروهی که معتقد به اصول و مبانی مردم سالاری باشند ، اطلاق می کنند .^۱

با توجه به موارد فوق ارائه تعریفی کامل و جامع برای حزب سیاسی دشوار می نماید . به طوری که تعاریف مختلفی از سوی جامعه شناسان و سیاستمداران از حزب و احزاب سیاسی بیان شده است.

بند یکم - تعریف لغوی حزب

حزب به معنای جدید آن یعنی گروه های سیاسی در زبان انگلیسی معادل واژه « party » است . ریشه اصلی این لغت از زبان انگلیسی میانه بوده ، سپس وارد زبان فرانسه کهن گردیده و در آخر در زبان لاتین به شکل کنونی درآمده است .

واژه « party » از مصدر « partir » به معنای رفتن و قسمت کردن گرفته شده است . در قرون وسطا واژه « party » معنای نظامی داشت و به دسته ای که برای رفتن به صحنه نبرد از دیگران مجزا و اعزام می شدند، اطلاق می گردید . در قرن نوزدهم ، برای مدت ها واژه « party » با گرایش فکری و طرز فکر مترادف بود ؛ گرایشی که اندیشه های یک طبقه یا گروه اجتماعی را به نمایش می گذارد .^۲

در فرهنگ لغت آکسفورد واژه « Party » به مفهوم گروه سیاسی این چنین تعریف شده است :

« سازمان و تشکیلات سیاسی با اهداف و خط مشی سیاسی معین و مشخص که به هنگام برگزاری انتخابات از جانب خود کاندیدا معرفی می کند .»^۳

۱ - محمدی نژاد ، حسن ، احزاب سیاسی ، تهران ، امیر کبیر ، بی تا ، صص ۳۴-۳۳ .

۲ - نقیب زاده ، حزب سیاسی و عملکرد آن در جوامع امروز ، تهران ، دادگستر ، ۱۳۷۸ ، ص ۱۳ .

۳ . P ۹۰۱ . ۱۹۸۹ . Oxford Advanced Learner ,s Dictionary – Fourth Edition - 3

در فرهنگ های لغت فارسی نیز برای حزب تعاریفی ارائه شده است . چنان که در لغت نامه دهخدا در تعریف حزب چنین آمده است : گروه ، دسته ، گروه مردم ، فوج ، فرقه ، سلاح ، ساز جنگ ، رده ، وظیفه نوبت آب ، نصیب ، پاره از هر چیز ، دسته و فرقه سیاسی که در امور اجتماعی نظرهای خاص یک طبقه را تعقیب کند .^۱

فرهنگ معین حزب را چنین تعریف کرده است :

« ۱ - گروه و دسته (سیاسی) ۲ - دسته ای از مردم که دارای مسلک خاصی هستند ۳ - هریک از ۱۲۰ جزء قرآن مجید ۴ - بهره ، حظ ، نصیب ... »^۲.

به هر حال ظاهراً « حزب » واژه ای حبشی است که به زبان عربی راه یافته و به معنای گروه و دسته خاصی می باشد که دارای اهداف مشترک هستند .

نکته مهم در تعریف حزب این است که لغت مذکور همواره به گروهی از مردم اطلاق شده است که عقیده و مسلک واحدی دارند و از هدف واحدی دفاع می کنند .

بند دوم - تعریف اصطلاحی حزب

درباره مفهوم « حزب » همانند دیگر مفاهیم علوم انسانی ، تعاریف متعددی از سوی اندیشمندان ارائه شده است . با توجه به اینکه حزب در بستر اندیشه معاصر غرب ظهور کرده است ، نخست به مهمترین تعاریف از سوی اندیشمندان غربی پرداخته ، سپس تعاریف اندیشمندان معاصر کشور خود را بیان می کنیم .

گفته می شود نخستین بار ادموند برک^۳ درباره احزاب سخن گفته است . برک حزب را گروهی از افراد جامعه می داند که با یکدیگر متحد شده و بر مبنای اصول خاصی که مورد پذیرش همه آن هاست ، برای حفظ و توسعه منافع ملی می کوشند .^۱

۱ - دهخدا ، علی اکبر ، لغت نامه ، جلد ۶ ، تهران ، انتشارات دانشگاه تهران ، ۱۳۳۷ ، ص ۸۹۰۸ .

۲ - معین ، محمد ، فرهنگ فارسی ، ج ۱ ، چاپ هفتم ، تهران ، امیر کبیر ، ۱۳۶۴ ، ص ۱۳۵۲ .

۳ - Edmund Burk (۱۷۲۹ - ۱۷۹۷) .

پس از او جیمز مدیسن^۲ حزب را ضرورتی انکارناپذیر دانست. وی دیدگاه‌های متنوع افراد درباره حکومت، تنوع عقاید مذهبی و توزیع ناعادلانه ثروت را برترین خاستگاه این امر برمی‌شمرد. مدیسن در این باره معتقد است که «حزب عده‌ای از افرادند که چه در مقام اکثریت باشند و چه در مقام اقلیت، بر اساس منافع و یا هدف‌های مشترک خود که با منافع و هدف‌های سایر افراد و نیز منافع و هدف‌های دایمی و کلی جامعه در تضاد است، با یکدیگر طرح اتحاد ریخته‌اند.»^۳

حزب از نظر موریس دوورژه مجموعه‌ای از گروه‌های پراکنده در اطراف کشور است که از طریق سازمان‌های هماهنگ‌کننده به هم پیوسته‌اند.^۴ او در عین حال سازمان حزبی را نهادی می‌داند که مهمترین وظیفه‌اش تلاش برای کسب قدرت است.^۵

زیگموند نیومن^۶ در تعریف حزب می‌گوید: حزب سیاسی سازمانی است منضبط و متشکل از افراد تلاشگر که هدف آنان چیرگی بر حکومت است و برای برخورداری از پشتیبانی مردم با گروه یا گروه‌های دیگر که باورهای متعارض دارند، به رقابت می‌پردازند.^۷

از نظر گنل^۸ حزب سیاسی گروهی از شهروندان کم و بیش سازمان یافته است که به عنوان یک واحد سیاسی عمل می‌کنند و با استفاده از حق رای می‌خواهند بر حکومت تسلط یابند و سیاست‌های خود را

۱ - محمدی نژاد، پیشین، ص ۳۴.

2 - James Madison (۱۷۵۰ - ۱۸۳۶).

۳ - همان، ص ۳۵.

۴ - دوورژه، موریس، *اصول علم سیاست*، ترجمه ابوالفضل قاضی، تهران، فرانکلین، ۱۳۴۹، ص ۱۳۷.

۵ - دوورژه، موریس، *احزاب سیاسی*، ترجمه رضا علومی، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۵۷، ص ۱۸.

6 - Sigmund Neumann.

7 - Apter David, 1965, Politics of modernization, chicao, university press, P182.

8 - Gettell.

عملی سازند و بالاخره از نظر مک آیور حزب گروهی سازمان یافته برای حمایت از برخی اصول و سیاستها است که از راه های قانونی می کوشد حکومت را در دست گیرد.^۱

پس از ارائه چند تعریف از سوی اندیشمندان غربی، با چند تعریف از سوی اندیشمندان معاصر آشنا می شویم. ابوالفضل قاضی حزب سیاسی را این گونه تعریف کرده است: حزب سیاسی به آن گونه سازمان سیاسی گفته می شود که در سطوح محلی و ملی زیر لوای دفاع از مردم در قالب مسلک و مکتب مشخص شکل می گیرد و شهروندان را براساس اصول مورد قبول یا منافع مورد دفاع خود گرد می آورد تا به اهداف اساسی خود که همان فتح قدرت و اجرای آن می باشد، دست یابد.^۲

عبدالحمید ابوالحمد در کتاب « مبانی علم سیاست » ضمن تاکید بر مشخصه اتکا بر پشتیبانی مردم توسط حزب در تعریفی که از حزب ارایه کرده، آن را یک گروه از شهروندان می داند که آرمان های مشترک و تشکیلات منظم و متکی به پشتیبانی مردم دارند که برای به دست گرفتن قدرت دولتی و یا شرکت در آن مبارزه می کنند.^۳

از نظر حسین بشیریه، حزب عبارت است از مهم ترین سازمان سیاسی در دموکراسی های معاصر. وی همچنین معتقد است که انتخابات بدون رقابت احزاب معنی ندارد. به این اعتبار حزب نیز خود قائم به مفهوم رقابت است. تنها در نظامهای دو حزبی یا چند حزبی، مفهوم حزب مصداق پیدا می کند. وی معتقد است که حزب به معنی مصطلح و متعارف، آن گروه و دسته سیاسی است که مفهومی اساساً مدرن داشته و پیدایش آن در غرب بوده است. احزاب سیاسی در واقع شکل خاصی از سازماندهی نیروهای اجتماعی هستند و خود به عنوان سازمان و تحت فشار گروهها و علایق اجتماعی مختلف قرار می گیرند. در کشورهایی که دارای نظام حزبی جا افتاده ای هستند، احزاب سیاسی به عنوان حلقه پیوند میان منافع اجتماعی و نهادهای تصمیم گیری سیاسی عمل می کنند.^۴

۱ - عالم، عبدالرحمن، بنیاد های علم سیاست، تهران، نشر نی، ۱۳۷۴، ص ۳۴۳-۳۴۴.

۲ - قاضی، ابوالفضل، حقوق اساسی و نهاد های سیاسی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۱، ص ۷۲۳.

۳ - ابوالحمد، عبدالحمید، مبانی علم سیاست، جلد اول، چاپ هفتم، انتشارات توس، ۱۳۷۶، ص ۴۰۷.

۴ - بشیریه، حسین، آموزش دانش سیاسی، نشر نگاه معاصر، ۱۳۸۲، ص ۲۰.